

A hivatkozott irodalom

- AUER, PETER 1992. The Neverending Sentence: Rightward Expansion in Spoken Language. In: KONTRA–VÁRADI eds. 1992: 41–59.
- KONTRA MIKLÓS 1988. Szövegjegyzési és elemzési kérdésekről a gazdagréti felvételek kapcsán. In: KONTRA szerk. 1988: 59–75.
- KONTRA MIKLÓS szerk., 1988. Beszélt nyelvi tanulmányok. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Bp.
- KONTRA, MIKLÓS – VÁRADI, TAMÁS eds. 1992. Studies in Spoken Languages: English, German, Finno-Ugric. Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences, Bp.
- NÉMETH T. ENIKŐ 1991. A megnyilatkozás-típus elméleti kérdései és a szóbeli diskurzusok megnyilatkozás-példányokra tagolása. Kandidátusi értekezés, Szeged.
- VÁRADI TAMÁS – ORAVECZ CSABA – PEREDY MÁRIA 2012. A Budapesti Szociolingvisztikai Interjú lexikai és szintaktikai jellemzői. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 24: 199–222.
- VARGA LÁSZLÓ 1988. A gazdagréti kábeltelevízió műsorából válogatott anyag intonációs átírata. In: KONTRA szerk. 1988: 5–21.
- WACHA IMRE 1988. Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz (A gazdagréti kábeltelevízió élő nyelvi felvételei alapján). In: KONTRA szerk. 1988: 102–58.

KONTRA MIKLÓS

SZEMLE**Új helynévtörténeti monográfiák a debreceni névtani műhely sorozatából**

- PÓCZOS RITA, Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása. A Magyar Névarchívum Kiadványai 18. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010. 237 lap
- RÁCZ ANITA, Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez. A Magyar Névarchívum Kiadványai 19. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 248 lap
- GYÓRFFY ERZSÉBET, Korai ómagyar kori folyóvíznevek. A Magyar Névarchívum Kiadványai 20. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 224 lap
- RESZEGI KATALIN, Hegynevek a középkori Magyarországon. A Magyar Névarchívum Kiadványai 21. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2011. 216 lap

1. A 20. század második felének helynévkutatását áttekintő művében HOFFMANN ISTVÁN így fogalmaz: „Az 1960-as–70-es években a leíró névtan előretörése ellenére a történeti helynévkutatás jelentette továbbra is a névtani vizsgálatok meghatározó területét” (2003: 121). Fokozottan igaz e megállapításnak a második fele a 20. század utolsó évtizede óta eltelt időszakra, sőt talán nem túlzás úgy fogalmaznunk, hogy a történeti kutatások dominánssá váltak a helynévieken belül. Hasonlóan vélekedik erről máshol maga HOFFMANN ISTVÁN is: „A történeti szemléletű helynévkutatás az 1990-es évek magyar névtudományá-

ban látványosan megélné, és egyértelműen az onomasztika vezető területévé vált” (2001: 135). A kutatók élénk érdeklődéssel fordultak a névtörténeti problémák, különösen az ómagyar kori, kiemelten pedig az Árpád-kori helynévadás kérdései felé.

E folyamat részeként a közelmúlt húszegynéhány évében a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke oktatói és más, velük szoros kapcsolatot tartó névtanósok elsősorban a régi magyar helyneveket fogták vallatóra. 1995 óta pedig intenzív helynévtörténeti kutatási programot igyekeznek megvalósítani. Az egyetemen megalakult névtani kutatócsoport elsődleges célként azt tűzte ki, hogy a nyelv- és névtörténeti szempontból különösen fontos korai ómagyar kori (Árpád-kori) helynévkincs teljességre törekvő, szisztematikus feldolgozását elvégzi.

E vállalásukhoz forrásként döntően GYÖRFFY GYÖRGYnek „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4.” című (1963–98), a korai helyneveink magyarázatához, elemzéséhez biztos támaszt adó köteteit használják.

Mondhatjuk tehát, hogy jórészt a debreceni műhely munkatársainak a tevékenysége révén az Árpád-kor magyar helyneveinek a vizsgálata kitüntetett helyet foglal el a tudományterületen belül. E kor kiemelt helyzetét több tényezővel tudja magyarázni a kutatócsoport. Elsősorban névrendszertani tényezőkkel, ugyanis az akkor kialakult névállomány alapul szolgált a későbbi korok és a mai helynévrendszerek kialakulásához, másrészt egyúttal szélesebb társadalomtudományi érdekek is fűződnek e kor neveinek a vizsgálatához, mivel ezek több tudományágnak is fontos forrásul szolgálnak.

E korai korszak kutatásának többféle területéhez találunk megbízható fogódzókat a GYÖRFFY-kötetekben: a nevek etimológiájához (a névfejtésekhez), a régi helynevek tipizálásához, a nevek területi elhelyezkedésének ügyéhez, a névkincs kronológiai rétegződésének a tisztázásához, a nevek pontos szerkezetének a megállapításához, az Árpád-kor nyelvi-etnikai viszonyainak a felderítéséhez stb.

A debreceni Nyelv- és Névtörténeti Műhelynek a helynévtörténettel foglalkozó összes tevékenységét, termékét, eredményét e helyen megemlíteni sincs lehetőségünk, csupán néhány jelentős produktumait sorakoztatjuk fel a teljességre törekvés nélkül.

A helynevek történeti (és leíró) vizsgálatának elméleti kérdéseivel HOFMANN ISTVÁN foglalkozott az első kiadásban éppen húsz éve megjelent, „Helynevek nyelvi elemzése” című munkájában (1993), amely mintegy modellként és indító rugóként szolgált a következő évtizedekben a helynevek történeti elemzéseivel foglalkozó kutatótársai számára is.

HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA sorozatot indított „Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból” (HA.) címmel (1997, 1999, 2012). Ebben szótárszerű formában adják közre az Árpád-kori vármegyéknek a GYÖRFFY-nél megtalálható összes nem településnévi helyneveit.

A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén hosszú ideje (az 1990-es vége óta) folyik a helynévtörténeti adatok számítógépes rögzítése. A korai helyneveink feldolgozásának megkönnyítésére a kutatócsoport létrehozta a Magyar Névarchívumnak elnevezett digitális helynévi adatbázist. Ennek eredményeképpen már a HA. kötetek digitális formában is a kutatók rendelkezésére állnak a számítógépes világhálón, a Magyar Névarchívum honlapján (<http://nevarchivum.unideb.hu>). Az archívumban ezen kívül adatbázisok, különféle kiadványok, publikációk találhatók.

A tanszék 1997-ben „A Magyar Névarchívum Kiadványai” címmel kiadványsorozatot indított a korai helynévkincs név- és nyelvtörténeti vizsgálatával foglalkozó értekezések, szótárak, tanulmánykötetek számára.

Mivel a FNESz. nem tartalmazza az összes (oklevelekkel dokumentálható) Árpád-kori helynevet, sőt még településnevet sem, viszont e kor helyneveinek a nyelv- és névtörténeti értéke egyaránt igen jelentős, ezért a GYÖRFFY-kötetek helynévanyagát tartalmazó történeti-etimológiai névszótárak összeállítása különös jelentőséggel bír. E munkára, azaz egy-egy régi vármegye névanyagának szótárrá szerkesztésére szintén vállalkoztak a fiatal debreceni kutatók. Elkészítették Győr (BÉNYEI–PETHŐ 1998), Borsod és Bodrog (PÓCZOS 2001), Bihar vármegye (RÁCZ 2007) településneveinek, illetőleg Abaúj és Bars vármegye (TÓTH 2001a) teljes helynévanyagának történeti-etimológiai szótárát.

E szótárak nyelvészeti szempontok szerint elrendezve tartalmazzák a GYÖRFFY-féle történeti földrajzban fellelhető összes településnévi, illetőleg helynévi adatot. Az első két kötet névtörténeti részében, illetőleg önálló kötetekben (TÓTH 2001b; RÁCZ 2005) a szerzők nemcsak a névanyag onomasztikai hasznosítását tartották szem előtt, hanem a neveket mint nyelvtörténeti forrásokat is igyekeztek minél több oldalról elemezni. „A régi vármegyénk helyneveit tárgyaló fent említett munkák szerzői GYÖRFFY GYÖRGY történeti földrajzának névanyaga alapján végezték el az elemzést úgy, hogy a névállomány egészét szinkrón rendszernek tekintették, de a történeti változásokat is figyelembe vették. A neveket nyelvi objektumként vizsgálták, történettudományi és más szempontokra a nyelvészeti feldolgozásban nem voltak tekintettel. Bemutatták a nevek funkcionális-szemantikai típusait, valamint a keletkezéstörténeti csoportokat, érzékeltetve belső összefüggéseiket is. A felhasznált modellhez való alkalmazkodással az összevetés lehetőségét is meg kívánták teremteni” (HOFFMANN 2003: 194).

Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy az újabb kiadványok szerzői és szerkesztői túl lépnek a GYÖRFFY-féle történeti földrajz szabta időkereten, és némelyek a korai ómagyar kor végéig, mások az ómagyar kor végéig terjesztik ki anyaggyűjtésük felső időhatárait. Másrészt a GYÖRFFY-féle kötetek adatainak kívül beépítik munkáikba az újabban megjelent, forrásként használható kiadványok megbízható adatainak tömegét (vö. BÖLCSKEI 2006: 255–6).

2004-ben új sorozatot indított a tanszék „Helynévtörténeti tanulmányok” címmel. A kutatócsoport e sorozattal is a magyar helynevek történeti szemléletű vizsgálatát kívánja előmozdítani. A korai ómagyar kor egyik legfontosabb szórványemlékének komplex elemzését végezte el önálló, „A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás” című értekezésében HOFFMANN ISTVÁN (2010).

A következőkben említendő tevékenységek azt is igazolják, hogy a debreceni munkacsoport igyekszik tovább szélesíteni kutatásainak területeit, ugyanakkor hatékonyabb módszerek alkalmazására is törekszik. Ezeken kívül szoros munkakapcsolatokat épít ki más helynévkutató tanszékekkel, egyéni kutatókkal.

2006 óta évente rendeznek helynévtörténeti szemináriumot Síkfőkúton magyarországi és határon túli kutatóhelyek képviselőinek a részvételével.

Az adott szakterületen folyó kutatások összehangolásának céljából 2010-ben a Magyar Nyelvtudományi Intézet keretében Magyar Nyelv- és Névtörténeti Műhely néven szakmai fórum alakult.

2010-ben kutatóegyetemi pályázat keretében megindították a „Magyar Digitális Helynévtár” című programot. Ennek megvalósításában a kutatóegyetemi program két munkacsoportja vesz részt. A „Mai Magyar Digitális Helynévtár” olyan helynévi adatbázis megalapozását tűzte ki célul, amely hosszabb távon a Kárpát-medence teljes magyar névanyagának feldolgozását lehetővé teszi. A másik, a „Magyar nyelv- és névtörténeti kutatások” című program az adatbázis történeti irányú kiterjesztését vállalta feladatként. E munkák hatékonyságának fokozására a Magyar Nyelvtudományi Tanszék széles körű együttműködésre törekszik mind a hazai, mind pedig a határon túli magyar névkutató központokkal. Emellett a Kárpát-medencei német nyelvű anyag feltárása céljából tudományos együttműködési megállapodást kötött a Mannheimi Egyetem Német Nyelvtudományi Tanszékével.

A Magyar Digitális Helynévtárral egy olyan adatbankot igyekeznek kialakítani, amely a magyar nyelv egész helynévállományának befogadására és kezelésére alkalmas. Az adatbázis alapjainak a megteremtésére 2010-ben adatbázis-építő tábort szerveztek névtanos szakemberek részvételével.

2011-ben indították el a Magyar Digitális Helynévtár honlapját, amelyből mind a mai, mind a történeti helyneveinkről információkat szerezhetnek az érdeklődők és a kutatók egyaránt.

A magyar helynévtörténeti kutatást előtérbe helyező debreceni kutatócsoportról névtanosaink is elismerő szavakkal szólnak. Megállapítják, hogy zömmel fiatal kutatókból áll a munkaközösség, „amely az utóbbi években színvonalas névtani kiadványok sorát bocsátotta útjára a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén, és amelyet egyre gyakrabban a HOFFMANN ISTVÁN vezette névtani műhelyként szoktunk emlegetni” (JUHÁSZ DEZSŐ 2004: 188). Hasonlóan fogalmaz HEGEDŰS ATTILA is: „E tanszékről méltán mondható el, hogy a mai magyar helynévkutatás fellegrárává nőtte ki magát HOFFMANN ISTVÁN tervszerű fejlesztő-, irányító- és szervezőmunkája folytán. Az egyetem doktori iskolájának névtani alprogramja éves rendszerességgel bocsát ki jobbnál jobb doktori értekezéseket, melyek a tanszéken megjelent egyéb, főként forráskiadási tevékenységgel együtt egyértelműen egy virágzó műhely- és csapatmunka meglétét bizonyítják” (2006: 258).

E közös műhelymunka termékei az alábbiakban bemutatandó kötetek is.

2. PÓCZOS RITA „Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása” című munkájával a népességtörténeti célú helynévkutatók sorához csatlakozik. Ő is a Kárpát-medencében élő lakosság (elsősorban Árpád-kori) etnikai viszonyainak feltárásához igyekeznek indirekt módon felhasználni a helyneveket. A vizsgálat nehézségét az jelenti, hogy a helyhez és időhöz köthető helynevek a névadók etnikai hovatartozásáról tájékoztatnak, a későbbi korok névhasználóinak a népességi összetételéről viszont kevésbé.

A szerző célja éppen az, hogy helynévi adatok bevonásával sajátos módszert dolgozzon ki az adott időben, adott helyen élő névhasználók nemzetiségének a megállapítására. Ehhez egy mai helynévállományt, a „Baranya megye földrajzi nevei” (PESTI JÁNOS szerk. Pécs, 1982) című névtár Sásdi járásának kétnyelvű (magyar–német) helynévanyagát, mintegy 13 000 névadatát vonta be vizsgálatába. A szerző feltételezése szerint a mai többnyelvű vidékek helyneveinek rendszeréből visszafelé következtethetünk régebbi, kevésbé ismert névrendszerekre; a régiség névanyagára is érvényes rendszerjellemzőket, tendenciákat állapíthatunk meg, amelyek az Árpád-kori nyelvi-etnikai viszonyok feltárásában újabb támpontként szolgálhatnak.

Vizsgálatához a HOFFMANN ISTVÁN-féle helynévelemzési modellt alkalmazta, azt értekezése céljának megfelelően módosította és újabb vizsgálati szinttel bővítette.

A dolgozat gerincét a Sásdi járás kétnyelvű helyneveinek a többszintű elemzése képezi (IV. fejezet, 53–206). A mai helynévrendszerek részletes elemzése és nyelvenkénti összevetése eredményeként a szerző megfogalmazza következtetéseit, levonja a fontosabb tanulságokat.

Szerinte a különböző objektumtípusok neveinek etnikumjelölő értéke eltérő lehet: a településnevek a legkevésbé alkalmasak a népességi következtetésekre, az egyéb mikroneveknek jóval megbízhatóbb etnikumjelölő értéke lehet.

A mindenkori nyelvi presztízsvizonyok jelentős mértékben befolyásolták mind a névadást, névhasználatot, mind az adatok oklevélbeli rögzítését. A magasabb presztízssű nyelv képviselői inkább élén járnak a névadásban, az alacsonyabb presztízssűek pedig hajlamosabbak a névátvételre. A kétnyelvű adatközlő, illetőleg oklevélíró döntése (mint szűrő) szintén függhetett a korabeli presztízsvizonyoktól. Mindezen tényezőket nem hagyhatjuk figyelmen kívül a régi helynevek népiségjelölő értékelésében.

Bár a megnevező funkciójú névátvételek nyújtják a legtöbb fogódzót egy-egy adott korszak nyelvi viszonyainak a feltáráshoz, azonban direkt módon, csupán a nyelvi eredet megállapításával ezek a névtípusok sem utalnak a névhasználók etnikai hovatartozására (mivel korábban az adott területen élt más nyelvű népcsoportok nevei is továbbélhetnek a népcsoport kihalása, beolvadása után is). A szerző egyik legfontosabb következtetése: a nevek származásából egy adott korszak népességi viszonyaira csak nagy körültekintéssel szabad következtetni. Sokkal biztosabban támaszkodhatunk a helynevek tanúvallomására, ha azok integrációs fokát is figyelembe vesszük.

A szerző a mai kétnyelvű közösségek (azonos denotátumra utaló) többnevűségeit vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy ezek többnyire nem függetlenek egymástól, hanem jól megragadható rendszerbe szerveződő mintákat alkotnak. E többnevűség vizsgálata az aktív kétnyelvű közösségek névkincsének etnikumjelölő jegyeire deríthet fényt. PÓCZOS RITA összesítései nyomán úgy látja, a kétnyelvű névpárok között a leggyakoribb névalkotási mód a tükrörfordítás, ezen kívül jelentős még a teljes hangalaki megfelelésű névátvételek aránya. Kevésbé lehetett gyakori a párhuzamos helynévadás.

A mai névrendszer vizsgálatának tanulságait az V. fejezetben (207–21) egy korai helynévrendszeren, az Árpád-kori Borsod vármegye névállományán igyekszik hasznosítani a szerző. Az akkori, adott területen élt népességnek, aktuális névhasználóknak a névhasználattal igazolható etnikai hovatartozásáról kísérel meg véleményt formálni.

Feltehetőleg névtanosaink jelentős hányada egyetért PÓCZOS RITA vélekedésével, ugyanis fokozott óvatosságra inti régi helyneveink kutatóit végső következtetésével a korai nyelvi-etnikai viszonyok megállapítására vonatkozóan. Az övéhez hasonló vizsgálatokkal „jórészt csak lehetőségeket fogalmazhatunk meg, határozott irányú, éles kronológiai határokhoz köthető népességtörténeti folyamatok vázolására aligha vállalkozhatunk” (224). Úgy véli, a régi etnikai viszonyok feltáráására a helynevek tanúságait felhasználó, esetlegesen megfogalmazott, több lehetőséget is megengedő megállapítások reálisabban közelítenek az egykori valósághoz, mint a biztosnak tűnő, de ingatag alapokra állított következtetések.

3. RÁCZ ANITA már korábbi köteteiben és tanulmányai sorában is kiemelten foglalkozott ómagyar kori településneveinkkel. Most megjelent, „Adatok a népnévvel alakult régi településneveink történetéhez” című kötetével szorosan kapcsolódik előző írásai témáihoz. Mint címével is jelzi, ezúttal a népnevekkel formált régi településneveinket igyekezett összegyűjteni, és azokból különféle következtetéseket levonni. Az Előszóban (7–8) egyértelműen megfogalmazza, hogy a rendelkezésére álló forrásai alapján a honfoglalástól 1526-ig terjedő ómagyar kor teljes településnév-állományából valamennyi, népnevet tartalmazó adatot igyekszik gyűjteményébe felvenni és rendszerszerűen bemutatni, vagyis a névrészként és névelemként állókat egyaránt. Bevonta gyűjteményébe a népnévi előzményű személynéveket is.

Kötetében e neveknek a szótárszerű feldolgozására vállalkozik (15–204). A településnevekben 39 különböző népnevet fedezett fel, ezeket egyenként, betűrendben tárgyalja. Az egy-egy népnévvel alkotott településnevek névcikkei együttesen alkotnak egy-egy szerkezeti egységet. Ezeken belül az alegységek típusait bizonyos névrendszertani szempontok szerint alakította ki, vagyis a népneveknek a településnevekbe történő beépülése, az azokban elfoglalt helye, megjelenési módjai alapján. Külön-külön, öt alcsoportban tárgyalja: (1) az alapalakban álló népnevekkel mutatkozó településneveket, (2) a népnév képzős alakjával szereplőket, (3) a népnévvel és települést jelentő földrajzi köznévvvel (a szerző ilyenek tekinti a *föld, egyház, monostor, vár, vég* főneveket is!) formáltakat, (4) a népnévi jelző és településnév összetételéből állókat és (5) a népnévből és nem települést jelentő földrajzi köznévből összetett alakokat.

Az adatok hatalmas tömegéből összeállított kötet első olvasása után is egyértelművé válik az olvasó számára a hasznosíthatóságának a sokfélesége. Például kiviláglik, hogy a tárgyalt 39 népnév milyen elérő gyakorisággal vett részt településnév-alkotásban. Csupán egy-egy település nevében adathozható az *avar, bajor, korontál, örmény, sváb, szerb* népnév. Ritkán, néhány falu nevében bukkant fel a *bolgár, böszörmény, cigány, görög, jász, káliz, kazár, kölpény, komán, polány ~ polják, rác, szerecseny, török, úz*. Feltűnő a *cseh, horvát, német, oláh, olasz, orosz, szász, székely*, különösen pedig a *magyar* és a *tót* nagyfokú elterjedtsége településnevekben. Ezekből a településtörténet szempontjából különösen tanulságosak az azonos népre, illetőleg népcsoportjaira vonatkozó nevek (időbeli, térbeli és számbeli) megjelenése településnevekben; így a *német, bajor, sváb* és *szász*; a *szerb* és *rác*; az *oláh* és *román*; a *lengyel* és a *polány ~ polják*. Az etnikumok területi elhelyezkedéséről is árulkodhatnak a népnévi elemű településnév-előfordulások. Különösen szembeűnő az egyébként gyakori helynévi felhasználású *székely* népnév, ugyanis a vele alkotott településnevek egyikének sincs más népnévi jelzős párja, szemben a *tót* és a *magyar* eleműekkel.

A szótár alaposabb tanulmányozásával, illetőleg adatainak részletes névtani vizsgálatával minden bizonnyal sokféle történeti, településtörténeti, nyelvtörténeti stb. összefüggést tudnak majd feltárni településneveink kutatói, de elsősorban maga a szerző, RÁCZ ANITA.

4. A gazdag hagyományú magyar víznyévkutatásban GYÖRFFY ERZSÉBETnek sikerült olyan fehér foltot találnia, amelynek feltárásával újat tud mondani szaktudományunk számára. „Korai ómagyar kori folyóvíznevek” című dolgozata alapjául a GYÖRFFY GYÖRGY kötetében megtalálható 39 Árpád-kori vármegyénk folyóvíznév-állománya szolgált, de az időhatárokat kiterjesztette 1350-ig, a korai ómagyar kor végéig.

A kötet első fejezete (11–28) a magyar víznév kutatás történetét foglalja össze, a második (29–48) pedig bizonyos elméleti kérdésekkel foglalkozik: a *folyóvíznév* terminussal és a víznevek jelentéstani kérdéseivel (a homonímiával, a poliszémiával, a szinonímiával és a polinímiával).

A kötet központi fejezete a harmadik (49–178): a kiválasztott korszak folyóvíz-neveinek névrendszertani vizsgálatát tartalmazza. A HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési modellt alkalmazva sorra veszi az egyes funkcionális-szemantikai szerkezet típusokat (50–78), majd ezek időbeli megoszlását is nyomon követi (79–84). Az utóbbiak által rá tud mutatni a névstruktúrabeli elmozdulásokra. Táblázataival különösen szemléletesen világít rá több folyamatra: az egyrészes nevek arányainak a csökkenésére, az S + F szerkezetű kétrészesek arányainak a növekedésére, az egyrészes M funkciójúak visszaszorulására, a kétrészesekben e funkciónak a megszorodására stb.

A névalkotó lexémák közül külön figyelmet szentelt a szerző a folyóvíz neveket alkotó vízrajzi közneveknek (85–104). Összesen 12 efféle köznevet sorakoztat fel a víznevek részeként. Gyakoriságuk rendjében mutatja be őket (85). A sorrend: *patak, ér, víz, sár, ág, fok, maláka, sevnice, aszó, jó, séd, ügy*. E közneveket egyenként sorra veszi: szól eredetükről, a jelentéseikről, (mai és régi) területi (szóföldrajzi) elterjedtségükről, a különféle névszerkezetekben való előfordulásukról; felsorolja forrásai adatait.

Fő fejezetének harmadik részében névegyedeinek keletkezéstörténeti elemzését végzi el (105–45). Végző következtetése szerint a szintagmatikus szerkesztésű víznevek aránya jelentősen nő a korai ómagyar kor vége felé, ugyanígy a szerkezeti változásoké (különösen a kiegészülésé) is. A névátvételek kezdeti magas aránya ellenben zuhanni látszik.

A folyóvíz nevek tárgyalása során nem maradhat ki a más helynevekkel való kapcsolatok bemutatása sem. A szerző már az előző alfejezeteiben rendre példákkal bizonyította, hogyan vesznek részt egyéb helynevek a víznevek alkotásában. A következő alfejezetében (153–72) azt igazolja, hogy a folyóvíz nevekből miféle helynévfajták származnak. GYÖRFFY ERZSÉBET összesítése szerint igen erőteljes tendenciának látszik a folyóvíz nevek metonimikus felhasználása egyéb helynevek (leggyakrabban településnevek) alkotásában. A későbbi korokban pedig a vízneveket előszeretettel használták a névadók szintagmatikus szerkesztéseik, kiegészítéseik során bővítményként (előtagként) az új név megformálásához.

Összességében elmondhatom, hogy GYÖRFFY ERZSÉBET e munkájával egyrészt gazdagítja a magyar víznevekről meglévő eddigi ismereteinket, részletesen bemutatja, pontosítja az ómagyar kor első felében élő folyóvíz nevek kategóriáit, másrészt példát is mutat arra, hogyan lehet egy helynévelemzési modellt úgy alkalmazni, hogy újabb szempontok bevonásával mást és többet is mondjon annál.

5. RESZEGI KATALIN „Hegynevek a középkori Magyarországon” című munkája megkezdése előtt abból az általánosan elfogadott vélekedésből indult ki, hogy a helynevek a régi korok viszonyainak megismeréséhez felbecsülhetetlen forrásértékkel bírnak, így vizsgálataik a névtudomány mellett a történeti tudományoknak és a nyelvtörténeti kutatásoknak is szerves részét képezik.

Művével azokhoz a magyar helynévtörténeti vizsgálatokhoz kapcsolódik, amelyek a korai ómagyar kori névadási-névhasználati szokások bemutatására vállalkoznak. Terve szerint azt igyekezik igazolni, hogy az adott időszak (korábban rendszerszerűen nem vizsgált) hegyneveinek elemzése milyen haszonnal járhat a névkutatás egésze és társtudományai számára.

Forrásául elsősorban GYÖRFFY GYÖRGYnek „Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza” című munkája négy megjelent kötetét használta, de kiegészítésképpen (mintegy kiegészítve kutatásának időbeli határait) bevonta vizsgálatainak körébe azokat az okmánytárakat, oklevéltárakat, helynévszótárakat is, amelyek a 15. század végéig tartalmazznak helyneveket. Mindezekből összesen mintegy 1000 hegynévből álló korpuszt tudott összeállítani. Tértbeli határáként az Árpád-kor végére kialakult országhatárt tekintette

RESZEGI KATALIN kötetének fő részét három nagyobb terjedelmű fejezetre tagolta. Az elsőben (11–65) a hegynévek elméleti kérdéseit járja körül. A másodikban (67–119) az ómagyar kori hegynévekben névalkotó szerepű hegyrajzi közneveket veszi sorra eredetük, jelentésbeli viszonyaik, használati gyakoriságuk és szóföldrajzi megoszlásuk alapján. A szerző a teljes névállományban közel 65%-ában vél felfedezni valamiféle (összesen csaknem két tucat) hegyrajzi köznevet. Szétválasztva, külön-külön alfejezetekben tárgyalja a kiemelkedéseket, illetőleg a kiemelkedések részeit jelölő lexémákat. Az előbbieik közé a *bérc, hegy, halom, domb, havas, ség, gyűr, magas, gerend ~ gorond, rez, homok, torbágy*; az utóbbiak közé pedig a *kő, tető, lejtő, verő, mál, hát, fej ~ fő, tő, orr, orom, homlok* elemeket sorolja. E helyen meg kell azonban jegyezni, hogy több mint fél évezred távlatában, csupán az elvétve előforduló hegynévek részeként vagy elemeként előforduló magyar szavak esetében igen nehéz, sokszor szinte lehetetlen pontos jelentésüket meghatározni, vagy az esetleges helynévi névátvitel megtörténtét igazolni vagy cáfolni stb. Mindezek miatt igen sok bizonytalansági tényezővel kell számolnunk a minősítésükkor.

A szerző kötete harmadik fő fejezetében (121–86) az ómagyar kori hegynévek névrendszertani elemzését végezte el. Szerkezeti szempontból a funkcionális-szemantikai egységek, a névrészek megállapításával az utóbbiak szemantikai tartalmának feltárására törekedett. Jórészt a HOFFMANN ISTVÁN-féle modellt követő kategorizálásával, minősítéseivel pedig valószínűleg többnyire helyesen tudta visszaadni a névadások szemléleti alapjául szolgáló valóságviszonyokat. Keletkezéstörténeti szempontú elemzésében (146–86) a névalkotás módjait választotta rendszerező elvnek. Ezek fő változási irányának pedig a kétrészség fokozatos terjedését tekinti.

Utolsó alfejezetében (171–86) megkísérli, hogy összevető vizsgálatával a hegynévek és az etnikai viszonyok között feltételezhető kapcsolatokra világítson rá. Két hegyvonulatnak: a mai magyarországi Északi-középhegységnek és az egyik, ma Szlovákiában húzódo hegyláncnak a korai ómagyar kori hegynéveit veti össze, s ezek névadásából, névalkotásából igyekszik népiességi viszonyaikra következtetéseket levonni. Végül összegzésében valószínűsíteni tudja a szláv és a magyar névalkotási, névváltoztatási szokásokban meglévő különbségeket. Az előbbiekre inkább az egyrészesség, az utóbbiakra pedig inkább a kétrészesség jellemző. Az északi vonulat szláv eredetű nevei gyakrabban jelennek meg alaki változtatás nélkül a magyar névrendszerben, ezzel szemben a déli vonulat szláv eredetű nevei jobban igazodtak a magyar névállományhoz, nagyobb arányban váltak kétrészessé, földrajzi köznévvé hozzáadásával. Hogy mindez azonban a honfoglalást követő fél évezred mely szakaszában mutathatja az etnikai viszonyoknak a vizsgált nevekből (a névalkotások idejére) feltételezhető térbeli megoszlását, az igencsak nehezen eldönthető kérdés.

A hivatkozott irodalom

- BÉNYEI ÁGNES – PETHŐ GERGELY 1998. Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. A Magyar Névarchívum Kiadványai 2. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- BÖLCSKEI ANDREA 2006. HOFFMANN ISTVÁN szerk., Korai magyar helynévszótár 1000–1350. 1. Abaúj-Csongrád vármegye. Névtani Értesítő 28: 255–8.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1963–98. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza 1–4. Akadémiai Kiadó, Bp.
- HEGEDŰS ATTILA 2006. HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA szerk., Helynévtörténeti tanulmányok 1. Névtani Értesítő 28: 258–62.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. Helynevek nyelvi elemzése. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2001. Újabb eredmények a helynévtörténeti kutatásokban. Magyar Nyelvjárások 39: 135–46.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. Magyar helynévkutatás 1958–2002. A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 1997–2012. Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 1–3. A Magyar Névarchívum Kiadványai 1., 3., 25. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2004. Opponensi vélemény RÁCZ ANITÁNAK a „Bihar vármegye ómagyar kori településneveinek névrendszertani vizsgálata” című doktori értekezéséről. Névtani Értesítő 26: 188–95.
- PÓCZOS RITA 2001. Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése. A Magyar Névarchívum Kiadványai 5. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2005. A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata. A Magyar Névarchívum Kiadványai 9. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2007. A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára. A Magyar Névarchívum Kiadványai 12. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye). A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.

BÍRÓ FERENC

Sebestyén Zsolt, Bereg megye helységneveinek etimológiai szótára

Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza, 2010. 168 lap + 1 térkép.

1. Sebestyén Zsolt szűkebb páttriája, az egykori Északkelet-Magyarország helyneveit dolgozza fel történeti-etimológiai szempontból. Jelen kötete az egykori Bereg vármegye helyneveire vonatkozó ismereteinket foglalja össze, illetve egészíti ki újabb kutatási eredményekkel.